

# University of Western Macedonia, School of Fine Arts, Department of Fine and Applied Arts

Vol 5 (2015)

Εικαστική Πορεία προς τις Πρέσπες 2007-2014. Μια διαδικασία βίωσης του τοπίου. Διεθνές Συνέδριο για την Εικαστική Πορεία προς τις Πρέσπες



**2013-2014 Διαδικασίας επιβίωσης, ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΙΣ ΠΡΕΣΠΕΣ, ΤΗΝ ΠΤΟΛΕΜΑΪΔΑ, ΤΟ ΜΟΣΧΟΧΩΡΙ**

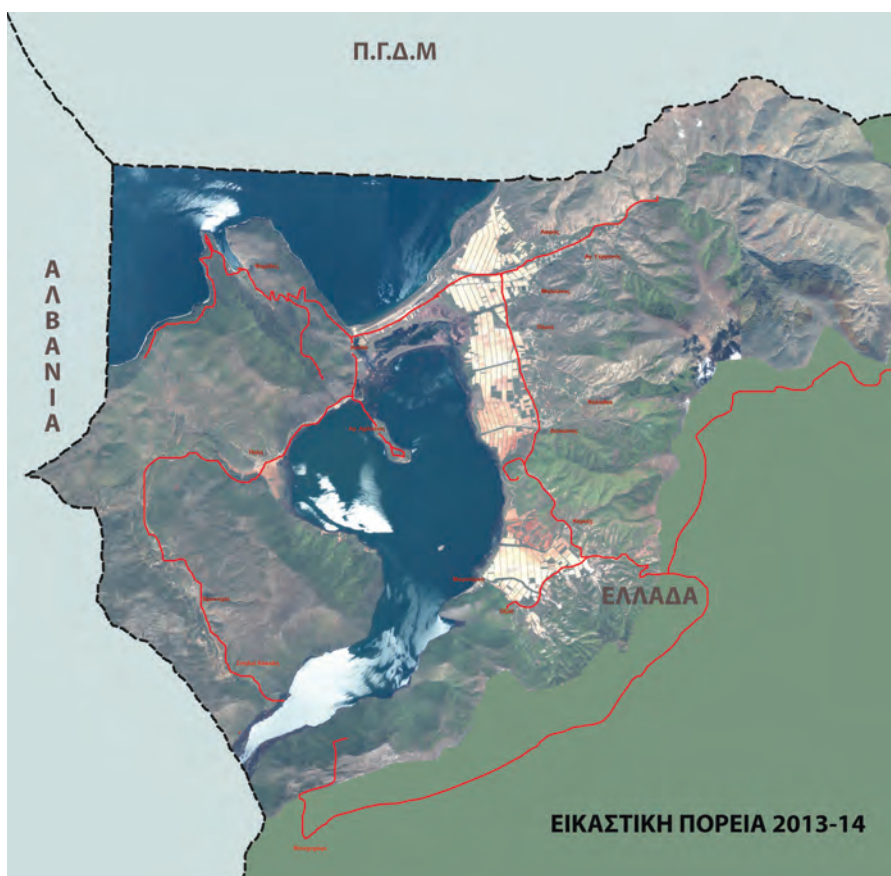
Γιάννης Ζιώγας

doi: [10.12681/visualmarch.3083](https://doi.org/10.12681/visualmarch.3083)

2013  
2014

## Διαδικασίες Επιβίωσης

Στη διετή διαδικασία, η Πορεία διερευνήσε την επιβίωση ως δυνατότητα που είναι αναγκαία στο σώμα για να υπάρξει, αλλά και την πνευματική διάσταση της επιβίωσης. Η Πορεία διερευνήσε και άλλες περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας, όπως την περιοχή της Πτολεμαίδας, αναπτύχθηκε ωστόσο στη θέση Μοσχοχώρι, ένα εγκαταλελειμμένο χωριό στα σύνορα Ελλάδας- Αλβανίας.





**Ομαδικό Έργο (Συντονιστής: Ιάκωβος Ρήγος)**

Αλώνι

Μοσχοχώρι

Πέτρες, Κλαδιά

2014



## ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΙΣ ΠΡΕΣΠΕΣ, ΤΗΝ ΠΤΟΛΕΜΑΪΔΑ, ΤΟ ΜΟΣΧΟΧΩΡΙ

Η τέχνη ή υπάρχει ως οντολογική αναγκαιότητα ή απλώς υφίσταται. Η Εικαστική Πορεία στα οκτώ χρόνια της ανάπτυξής της είχε ως σκοπό να αναμετρηθεί με αυτό ακριβώς το αίτημα. Έφερε το σώμα του καλλιτέχνη σε μια απρόσμενη και συχνά οριακή θέση του να υπερασπιστεί το διηλεκτές αίτημα της τέχνης: την υπέρβαση των ορίων του εαυτού του καλλιτέχνη, την αναζήτηση του Άλλου, την υπεράσπιση του κοινωνικού αιτήματος που μέσα από την παιδεία και τον πολιτισμό αντιμάχεται τις βαρβαρότητες των καιρών. Ναι, η Εικαστική Πορεία αναπτύχθηκε σε ένα δύσκολο (φαινομενικά) μέρος, μακριά από τις κατά καιρούς ντόπιες και διεθνείς πατρίδες της τέχνης. Ωστόσο η πατρίδα της τέχνης, η μόνη πατρίδα, είναι η ίδια η τέχνη, μια κυλιόμενη πατρίδα ιδεών, γεγονότων, συμβάντων που κείται μπροστά σε εκείνον που θα επιθυμούσε να την ανακαλύψει. Η ανάπτυξη της Εικαστικής Πορείας το 2013 έως το 2014 είχε ως στόχο να εκπαιδευτούν οι συμμετέχοντες, ώστε να καταστεί υλοποιήσιμη μια διαβίωση στην ύπαιθρο. Ο τρόπος για να είναι αυτή η διαβίωση εφικτή είναι με διαδοχικά σεμινάρια και διαμονές μικρής διάρκειας στην ύπαιθρο. Πρέπει να διευκρινιστεί ότι η παραμονή αυτή δεν είχε ως στόχο την επιβίωση σε κανέναν άλλο τομέα, εκτός από τη δυνατότητα να παραχθεί εικαστικό έργο σε συνθήκες διαβίωσης στη φύση. Δεν είμαστε αλпинιστές, ούτε βεβαίως εκδρομείς αλλά ζούμε στο χώρο για να μπορούμε να αντιλαμβανόμαστε με ενάργεια εκείνα τα οποία συμβαίνουν στον περιγύρο μας. Η διαφορά της Πορείας του 2013-14 από τις προηγούμενες, εναπόκειται σε δύο επίπεδα: το πρώτο ήταν ότι δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα στην απόκτηση γνώσεων των συνιστωσών εκείνων που σχηματίζουν την ανθρώπινη εμπειρία και πρόσληψη. Το δεύτερο ήταν ότι στην Πορεία του 2013-14, δεν διαδραμάτισε τόσο ρόλο το περπάτημα, η διαδρομή, η μετάβαση, αλλά η διερεύνηση ενός (πολύ συγκεκριμένου) τόπου: ο τόπος που «ανακαλύφθηκε» ήταν το Μοσχοχώρι και εκεί διερευνήθηκαν όσα τον καθιστούν ουσιαστικό καλλιτεχνικά. Χρησιμοποιήσαμε ως τόπο, τα εργαλεία για να φτάσουμε μέχρι εκεί.

### Τα γεγονότα

Η διαδικασία μέχρι την παραμονή στο Μοσχοχώρι υπήρξε μια μακρόσυρτη διαδοχή εμπειριών ώστε να ωριμάσει σταδιακά το αιτούμενο της Πορείας, η επιβίωση. Η επιβίωση στην Πορεία είναι η καλλιτεχνική επιβίωση σε ένα περιβάλλον ενός/μιας ενεργού καλλιτέχνη. Το πώς θα αποκτήσει δηλαδή τα εργαλεία εκείνα, τα οποία, όταν βρεθεί στην ύπαιθρο θα του επιτρέψουν να αποκομίσει εικαστικές εμπειρίες και να τις μετασχηματίσει σε εικαστικό έργο. Τα εργαλεία που μπορεί να έχει ένας καλλιτέχνης αναφέρονται σε πολλαπλές συνιστώσες: -σε εργαλεία οπτικής αντίληψης, εργαλεία που επιτρέπουν στον καλλιτέχνη ως άνθρωπο οπτικά εγγράμματο να ερμηνεύει και να σχηματίζει εικόνες.

-σε εργαλεία τεχνικής δυνατότητας επεξεργασίας της οπτικής εικόνας και του εικαστικού έργου· ένας καλλιτέχνης πρέπει να κατέχει άριστα τουλάχιστον τρία μέσα σχηματισμού οπτικού αντικειμένου. Αν έχει μια κύρια γνώση στη ζωγραφική, να γνωρίζει και φωτογραφία ή ύφανση, για παράδειγμα.

-η τρίτη συνιστώσα είναι εργαλεία κριτικής σκέψης: η δυνατότητα δηλαδή να επεξεργάζεται τις προσλαμβανουσες με θεωρητικά εργαλεία που του επιτρέπουν να ερμηνεύει το πολυδιάστατο της πραγματικότητας.

-τέλος, αλλά όχι ύστερο, αποτελεί συνιστώσα, η ικανότητα ποιητικής ερμηνείας της εικόνας, έτσι ώστε να μπορεί να αναδεικνύει πέρα από την οπτική ερμηνεία, τη διαχείριση της τεχνικής επάρκειας και την κριτική επεξεργασία τη διηλεκτική ποιητική διάσταση των πραγματικοτήτων.

Όλα όσα περιγράφονται στις επόμενες παραγράφους αποτελούν προσεγγίσεις που επιδιώκουν να καλλιεργήσουν, να εκπαιδεύσουν και εντέλει να αναδείξουν αυτές ακριβώς τις συνιστώσες που αναφέραμε. Κάθε μια από τις παρακάτω διαδικασίες είχε πραγματολογικό χαρακτήρα, την εκπαίδευση σε ένα τομέα, ταυτόχρονα όμως ήταν και μια αφορμή στοχασμού πάνω στην ερμηνεία των πραγματικοτήτων.

### 22 έως 25 Μαρτίου 2013

Τετράημερη παραμονή στους Ψαράδες και διενέργεια σεμιναρίων αργαλειού (εκπαιδευτής Στράτος Μυλωνάς), κατασκευή σαπουνιού, καλλυντικών, οδοντόκρεμας (εκπαιδύτρια Πένυ Κορρέ) και επεξεργασίας γαλακτοκομικών προϊόντων (εκπαιδύτρια Εύα Γιάννου). Η πρώτη επαφή με τον αργαλειό έγινε εκείνο το Σαββατοκύριακο και τότε άρχισε να ενεργοποιείται η ανάγκη για να μετασχηματιστεί αυτή η τεχνική σε ένα



Γιάννης Ζιώγας / Land Arts of the American West / Χρήστος Ιωαννίδης

Στάσεις συνόρων

Όριζα / Μοσχοχώρι

Φωτογραφία

2014

σύγχρονο τρόπο καλλιτεχνικής έκφρασης. Τα υπόλοιπα σεμινάρια διεύρυναν περεταίρω τη γνώση της ύλης και των δυνατοτήτων της.

#### **26 έως 28 Απριλίου 2013**

Τριήμερη παραμονή στην Πτολεμαίδα και αναγνώριση του τοπίου και κυρίως του Νότιου Πεδίου των Ορυχείων. Διεξήχθησαν σεμινάρια καλαθοπλεκτικής και παρασκευής ψωμιού. Τα σεμινάρια ήταν πολύ ενδιαφέροντα, αλλά το καθοριστικό στοιχείο ήταν η επαφή με το τοπίο του Νότιου Πεδίου. Ήταν συγκλονιστική: νοιώσαμε όλοι τον παραλογισμό της μη-κλίμακας: των τεραστίων μεγεθών, της καταστροφής, του φόβου του θανάτου. Το πιο σημαντικό ωστόσο, είναι ότι είχαμε τη δυνατότητα να κινηθούμε σε ένα πεδίο τελείως διαφορετικό από εκείνο των Πρεσπών και να βιώσουμε τελείως διαφορετικές συνιστώσες του τοπίου.

#### **15 Μαΐου 2013**

Η Εικαστική Πορεία προς τις Πρέσπες 2013/ Νότια Νοτιοανατολικά. Τον Μάιο μεταφέρθηκε στην περιοχή μεταξύ Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών της Αθήνας και Μοσχάτου σε συνεργασία με το Β' Εργαστηρίου Χαρακτικής της ΑΣΚΤ (υπεύθυνη καθηγήτρια: Βίκυ Τσαλαματά). Κατά τη διάρκεια της τετράωρης διαδικασίας διανύσαμε την περιοχή μεταξύ της εισόδου της ΑΣΚΤ στην Πειραιώς και του γηπέδου ΤΑΕ ΒΟΝ ΝΤΟ στο Φαληρικό Όρμο. Διανύοντας περιοχές του Ρέντη, μέσα από Μοσχάτο και Καλλιθέα, καταλήξαμε μετά από τέσσερις ώρες στο Νέο Φάληρο. Η διαδικασία διεξήχθη από τις 6:30 το πρωί ως τις 10:30 την 15η Μαΐου 2013. Η Πορεία προς το Μοσχάτο υπήρξε η δεύτερη Εικαστική Πορεία (μετά το Μπρούκλιν) που κινήθηκε στον αστικό ιστό. Σε αυτές τις δύο περιπτώσεις βιώσαμε το ξύπνημα της πόλης, τους μετασχηματισμούς της, συζητήσαμε μεταξύ μας και γίναμε με λίγα λόγια συλλέκτες συμβάντων της πόλης επί 4 ώρες.

#### **24 και 25 Μαΐου 2014**

Σεμινάριο για την καθαρότητα του νερού στο Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Βελβεντού. Η τεχνική γνώση της διαδικασίας καθαρότητας του νερού υπήρξε σημαντική, ωστόσο σημαντικότερη ήταν η ευκαιρία που μας δόθηκε να εξερευνήσουμε το εσωτερικό, κρυμμένο πρόσωπο της φύσης. Η φύση βρίσκονταν εκεί, μέσα στο νερό, στους μι-

κροοργανισμούς που έφερε το υδάτινο στοιχείο, σε όλα εκείνα που εμπεριέχονται στο ελάχιστο. Τα διερευνήσαμε με μεγεθυντικούς φακούς, βυθίζοντας την απόχη στην άμμο και ξεδιαλύνοντας εκεί μέσα τους μικροοργανισμούς και τα μικρά, ελάχιστα σπαράγματα ζωής.

#### **4 έως 6 Οκτωβρίου 2013**

Τριήμερη παραμονή τους Ψαράδες, εξοικείωση με το τοπίο και σεμινάριο εξοικείωσης με την χλωρίδα της περιοχής Περβάλι, από τον Γιάννη Δαϊκόπουλο. Τα σεμινάρια του Γιάννη Δαϊκόπουλου είναι καθοριστικής σημασίας, διότι μας επιτρέπουν να αναγνωρίζουμε την πολυπλοκότητα όλων όσων υπάρχουν γύρω μας. Χάρη στη διδασκαλία αυτή μπορούμε πλέον, όχι μόνο να παρατηρούμε τη χλωρίδα, αλλά να ταυτοποιούμε τα φυτά, να γνωρίζουμε τις ιδιότητές τους, αλλά και τους θρύλους και τις ιστορίες τους.

Ο χώρος σε ελάχιστα μέτρα γίνεται ένα τεράστιο πεδίο πολύπλοκων διεργασιών. Χάρη στον Δαϊκόπουλο και στο σεμινάριο στο Βελβεντό, μπορέσαμε να διακρίνουμε το απέραντο στο ελάχιστο.

#### **22 έως 24 Νοεμβρίου 2013**

Παραμονή στους Ψαράδες, πρώτες ιδέες για το Υφαντό της Μνήμης. Πρώτη επίσκεψη στο Μοσχοχώρι. Η επίσκεψη έγινε σε μια υγρή φθινοπωρινή ατμόσφαιρα, με τα σύννεφα να κινούνται χαμηλά στον ουρανό και τη βροχή έτοιμη να ξεσπάσει. Αυτή η ατμόσφαιρα έκανε το τοπίο ακόμη πιο απόκοσμο και απόμακρο και έδινε στη ρημαγμένη εκκλησία έναν τόνο ικεσίας.

Όταν φύγαμε ήμασταν σίγουροι: εδώ θα ξαναρθούμε.

#### **27 Ιανουαρίου 2014**

Πρώτη επίσκεψη στη Λέσχη Πολιτισμού, αρχική εγκατάσταση του αργαλειού. Ο αργαλειός είναι ένα εργαλείο που δομεί το Υφαντό της Μνήμης. Χρειάστηκε αρκετός χρόνος για να βρούμε τον κατάλληλο αργαλειό και τελικά αυτός βρισκόταν δίπλα μας: σε ένα από τα δωμάτια της Λέσχης.

#### **18 Φεβρουαρίου έως 9 Απριλίου 2014**

Έναρξη της διαδικασίας για το Υφαντό της Μνήμης, υπό την καθοδήγηση της Φιλίως Χατζάρα. Η κ. Φιλίω μας έμαθε όλη τη διαδικασία, και ενεργοποίησε την κατασκευή του Υφαντού.





**Βασίλης Ιωακειμίδης**  
 Η φωτιά ως μνήμη  
 Μοσχοχώρι  
 Άργιλος και πέτρες  
 2014

Η εισαγωγική αυτή διαδικασία διήρκεσε από τον Φεβρουάριο μέχρι τον Απρίλιο και μας επέτρεψε, όχι μόνο να εξοικειωθούμε με την διαδικασία της ύφανσης, αλλά και με έναν άλλο τρόπο κατασκευής του έργου τέχνης.

### 9 έως 11 Μαΐου 2014

Τόσα χρόνια δεν είχαμε ακούσει τους ήχους της λίμνης. Εκείνο το ζεστό Παρασκευοσαββατοκύριακο του Μάιου μείναμε στους Ψαράδες και σε συνεργασία με ομάδα φοιτητών του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Ιονίου Πανεπιστημίου, υπό τον συντονισμό του επίκουρου καθηγητή Θεόδωρῆ Λώτη, αφουγκραστήκαμε τους ήχους της λίμνης. Η λίμνη δεν υπήρχε πλέον, μόνο ως εικόνα, αλλά και μέσα από τους ήχους της. Το Υφαντό της Μνήμης θα χρησιμεύσει ως η οπτική παρτιτούρα που θα δομήσει ένα ηχοτοπίο με νότες τις καταγραμμένες ηχητικές αφορμές της λίμνης.

### 19 έως 22 Μαΐου 2014

Διεξήχθη το σεμινάριο του αργαλειού από τη Μαρία Γρηγορίου που μας επέτρεψε να κατανοήσουμε τις δυνατότητες της σύγχρονης διαδικασίας της ύφανσης και όλα εκείνα που η διαδικασία αυτή θα μπορούσε να ενεργοποιήσει. Η ύφανση είναι ίσως η αρχαιότερη τεχνική που, με όλη της την εξέλιξη, παραμένει η ίδια μέχρι σήμερα. Ήδη είχαν δουλευτεί ορισμένα τμήματα και έτσι μπορέσαμε ακόμη πιο δημιουργικά να κατανοήσουμε τη διαδικασία και αυτά που η διαδικασία αντιπροσωπεύει.

Όλες οι πολυσύνθετες διαδικασίες που αναφέραμε επέτρεψαν να σχηματιστεί μια ολιστική γνώση υλικών και να βιωθεί μια δεύτερη εκδοχή του τοπίου (Πτολεμαΐδα) που βρίσκονταν τόσο μακριά αλλά και τόσο κοντά μας.

### Οι συναντήσεις

Ουσιαστικά στην Πορεία 2013-14, ως αφετηριακό κίνητρο δεν ήταν τα έργα, αλλά οι συναντήσεις και αυτό το οποίο συνέβη υπήρξε η ανασύσταση ενός τόπου. Δεν κάναμε διαδρομές για να καταλήξουμε στο Μοσχοχώρι. Πήγαμε κατευθείαν στον τόπο και κατασκηνώσαμε. Εντοπίσαμε το Μοσχοχώρι ως τόπο, το επιλέξαμε και σε αυτό κινηθήκαμε επί πέντε ημέρες. Ο τόπος είναι το Μοσχοχώρι, απότοκο μιας καταστροφής, μιας εκ θεμελίων απο-

δόμησης. Το Μοσχοχώρι απεγκλωβίζεται από την προσέγγισή της μονοδιάστατης ιστορικής του ανάγνωσης και μετασχηματίζεται σε ένα διηγετικές σύμβολο *damnatio memoriae*.

Το *damnatio memoriae*<sup>1</sup> του Μοσχοχωρίου, είναι μια κολλοσιαία τοποθεσία με όλες εκείνες τις προεκτάσεις που αφορούν την εξάλειψη της μνήμης. Αντικρίζει κανείς τα τελευταία απομεινάρια (πέτρες στο χώμα) από κάποιες ξερολιθιές, κάποια θεμέλια. Το Μοσχοχώρι εκτείνεται περιμετρικά ως ερείπιο (και ερείπια) σε απόσταση δυο-τρών χιλιομέτρων από τη μισογκρεμισμένη εκκλησία, το μόνο οικοδόμημα του στέκεται όρθιο: ακόμη και το νεκροταφείο έχει εξαλειφθεί· γιατί; Για ποιο λόγο; με ποια αιτία και αφορμή; Και ταυτόχρονα με όλα αυτά, ποιες είναι οι προεκτάσεις αυτής της κατάστασης; Ποια η διαχρονικότητά τους; Πόσο μπορεί αυτό να έχει κάτι το διηγετικές. Και εμείς ως μετέχοντες σε μια καλλιτεχνική δραστηριότητα, τι ευθύνη έχουμε απέναντι σε μια τέτοια κατάσταση; Στο Μοσχοχώρι κατοικούσαν αποκλειστικά σλαβόφωνοι αυτονομιστές που είχαν ταχθεί με το μέρος του Δημοκρατικού Στρατού και είχαν διενεργήσει εκεί το πρώτο συνέδριο του ΝΟΦ (Λαϊκό ή Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο) που είχε δημιουργηθεί τον Απρίλιο του 1945 στα Σκόπια). Μετά την ήττα τους από τον Εθνικό Στρατό, το Μοσχοχώρι εγκαταλείφτηκε οριστικά και γνώρισε μια μοίρα που δεν γνώρισε κανένα άλλο από τα εγκαταλεμμένα μειονοτικά χωριά της περιοχής: το εκ θεμελίων ξερίζωμά του. Μπορεί αυτό να το επέτεινε η γειτνίαση με την Κρυσταλλοπηγή και η χρησιμοποίηση από τους κατοίκους των σπιτιών ως οικοδομικής ύλης για να οικοδομηθεί η νέα Κρυσταλλοπηγή, ωστόσο η πλήρης διάλυση του νεκροταφείου συνιστά ένα *damnatio memoriae*. Κάποιοι επικράτησαν κάποιοι ηττήθηκαν. Στη Μικρασία αντίστοιχα, κάποιοι από εκείνους που επικράτησαν εδώ ήταν λίγα χρόνια πριν από τη μεριά των ηττημένων και εκεί βρίσκονται δεκάδες Μοσχοχώρια του *damnatio memoriae* της δίνης της Ιστορίας. Το Δεμίσι της θύμησής μου, μπορεί και να είναι ένα παρόμοιο ερείπιο. Το Μοσχοχώρι, αν έχει κάποια αξία ως τόπος την έχει ως ένα τόπος που, αν και πρέπει να μνημονεύεται η αρχική του ιστορία, είναι ένας τόπος καταδίκης του *damnatio memoriae*, ένα οικουμενικό μνημείο μνήμης. Και θα έχει μεγαλύτερη αξία διότι θα το έχουν δημιουργήσει εκείνοι που επικράτησαν.

1. Το *damnatio memoriae* (καταδίκη της μνήμης) ήταν ένα διάταγμα που εξέδιδαν οι Ρωμαίοι Αυτοκράτορες ή η Σύγκλητος όταν ήθελαν να εξαλείψουν την μνήμη κάποιου/ας. Όταν εκδίδετο ένα τέτοιο διάταγμα, το όνομα και η εικόνα του καταδικασμένου εξαλείφονταν από όλα τα αρχεία, όλες τις απεικονίσεις, όλα εκείνα που θα μπορούσαν να τον θυμίζουν. Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά, ήταν εκείνο που εξέδωσε ο Αυτοκράτορας Καρακάλλας. Όταν πέθανε ο πατέρας του Σεπτίμιος Σεβήρος, εκτέλεσε με τα ίδια του τα χέρια τον αδελφό του και συναυτοκράτορά του και εξέδωσε *damnatio memoriae* απαλείφοντας το όνομα και την εικόνα του από παντού.





**Γιώτα Καρβουνιάρη**

Αιώρα  
Μοσχοχώρι  
Σπάγκος  
2014

140.

Στο Μοσχοχώρι, τη βδομάδα από τις 2 έως 8 Ιουλίου βρεθήκαμε μπροστά, ή μάλλον πάνω, σε έναν τόπο. Πως διαπραγματευόμαστε αυτό τον τόπο; Πως διαπραγματευόμαστε την παρουσία του; Πως διαπραγματευόμαστε την εξάλειψή του; Πως αναδεικνύουμε την σημασία της μνήμης σε ένα περιβάλλον εξαφάνισής της; Το πρώτο που κάνουμε είναι να τον ψηλαφίσουμε. Αυτό που ονομάζουμε ψηλαφίζω, κινήθηκε σε τρεις κατευθύνσεις: στην κατεύθυνση της εντοπιότητας (Μοσχοχώρι), στην κατεύθυνση των ορίων (σύνορο Ελλάδας-Αλβανίας) και στην κατεύθυνση της ύλης (πηλός από το νερόλακκο).

Σε μια αμήχανα αυτοσχεδιαστική προσέγγιση, διανύσαμε τα γκρεμισμένα καλντερίμια του Μοσχοχωρίου, που τα περισσότερα δεν είναι παρά μονοπάτια στο βουνό. Περιπατήσαμε προς όλες τις κατευθύνσεις, καταλάβαμε που βρίσκονταν τα σπίτια, τα πηγάδια, το νεκροταφείο, οι εκκλησίες, τα μποστάνια, οι στάνες, η κεντρική πλατεία. Μετά κινήθήκαμε στην ευρύτερη περιοχή και φτάσαμε στα σύνορα που βρίσκονταν κοντά, μόλις δύο χιλιόμετρα.

Βρήκαμε το εγκαταλειμμένο φυλάκιο του Ελληνικού Στρατού κι αγναντέψαμε από εκεί αυτό το οποίο ήταν κάποτε τα πιο φυλασσόμενα σύνορα της Ευρώπης και το όριο μια κολλοσιαίας πολιτικής φυλακής : της Αλβανίας του Χότζα. Ένα Πανοπτικόν<sup>2</sup> σε ενεργή παρουσία. Ο Φουκώ στο Μοσχοχώρι. Οι φύλακες χάθηκαν το παρατηρητήριο υπάρχει. Εκεί που κάποτε υπήρχε η ένταση του πόνου τώρα δεν υπάρχει παρά μια γεμάτη τσάι διαδοχή από πλαγιές, που τις διανύουν καθημερινά αλβανοί για να μαζέψουν τσάι (παράνομα) στην ελληνική περιοχή. Είναι όμως, ένα ανενεργό ή ενεργό Πανοπτικόν; Το Πανοπτικό του Μοσχοχωρίου μπορεί να μην εποπτεύει τα όχι και τόσο αυστηρά φυλασσόμενα πλέον σύνορα.

Οι φύλακές του μπορεί να έχουν από καιρό αποχωρήσει και μόνο τα ονόματά όσων το κατασκεύασαν υπάρχουν. Ο Δεκανέας Π. Παυλίδης και οι Στρατιώτες Τ. Ζαχαριάδης και Φ. Παπαδήμας που το 1964 το έκτισαν και μνημονεύονται στην είσοδο έχουν αποχωρήσει αρκετό καιρό πλέον από την περιοχή. Ωστόσο, το Πανοπτικόν του Μοσχοχωρίου εξακολουθεί να εποπτεύει τον τόπο. Οι αόρατοι φύλακές του εποπτεύουν εκδοχές ιστορίας, εκδοχές μνήμης, εκδοχές...

Και το κυριότερο, είναι έτοιμο προς ενεργοποίηση.

Τέλος, σε μια ευτυχή συγκυρία, ο Αλέξανδρος Τσαντίδης ανακάλυψε λίγο πιο πάνω από την κατασκήνωσή μας έναν νερόλακκο, σχεδόν ξεραμένο. Το ιδιαίτερο χαρακτηρι-

στικό αυτού του νερόλακκου, ήταν ότι τα τοιχώματα και ο πυθμένας του είναι από πηλό εξαιρετικής ποιότητας που μπορεί δυνατόν, να χρησιμοποιηθεί ως πρώτης τάξης υλικό για γλυπτική και κεραμική. Αυτές υπήρξαν οι τρεις διαστάσεις της παραμονής μας στο Μοσχοχώρι: τόπος, σύνορο, ύλη.

### Τα αντικείμενα

Τα αντικείμενα που προέκυψαν στο Μοσχοχώρι ενεργοποιήθηκαν από ένα τελείως διαφορετικό εναρκτήριο κίνητρο, από ότι τις προηγούμενες χρονιές. Δεν υπήρξε κάποια προκαθορισμένη ιδέα, ούτε κάποια τεχνική προετοιμασία, ούτε κάποια μεταφορά υλικών (εκτός από μερικά κουβάρια πλαστικού σπάγκου). Ο χώρος λειτούργησε ως το ερέθισμα της ενεργοποίησης και του σχηματισμού του σημαινόμενου του χώρου. Το κεντρικό έργο της παραμονής υπήρξε το Αλώνι, που συντονίστηκε από τους Ιάκωβο Ρήγο και Γιάννη Ζιώγα.

Ο βασικός (και ίσως μοναδικός) άξονας/εικαστικό έργο στην περιοχή, υπήρξε η διαδικασία ζωογόνησης (άρα και επιβίωσης) ενός οικοπέδου στην περιοχή του Μοσχοχωρίου, προς την Κρυσταλλοπηγή. Ποια διαδικασία; Να δημιουργηθεί στο Μοσχοχώρι μια οικία, ένα κατάλυμα με υλικά της περιοχής και με ελάχιστα μέσα εκτός περιοχής. Το μόνο υλικό που φέραμε από την Φλώρινα ήταν μερικές εκατοντάδες μέτρα πλαστικού σπάγκου. Ο τίτλος Αλώνι, που προσδώσαμε, δημιουργήθηκε εκ των υστέρων με βάση τη διαδικασία, έτσι όπως θα φανεί από την περιγραφή που ακολουθεί.

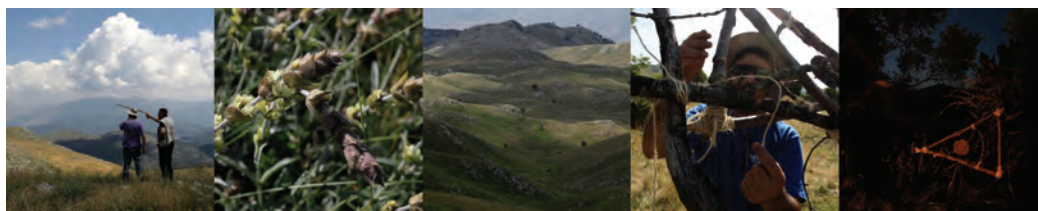
Ο Ιάκωβος Ρήγος δεν θέλησε να προσχεδιάσουμε την κατασκευή, αλλά να εργαστούμε με αυτοσχεδιασμό. Η διαδικασία της κατανόησης του χώρου μέσα από την ύλη και τον χώρο της, είχε τα παρακάτω στάδια:

### 1ο στάδιο: Επιλογή θέσης

Με τον Ιάκωβο Ρήγο, με τον οποίο ενεργοποιήσαμε τη διαδικασία, αναζητήσαμε το «οικόπεδο» στο οποίο θα μπορούσε να αναπτυχθεί το έργο. Πρώτα έπρεπε να επιλέξουμε τη θέση. Υπήρχαν δύο δυνατότητες επιλογής: η πρώτη ήταν ένα αλώνι και η δεύτερη το οικόπεδο στο οποίο καταλήξαμε. Και οι δύο θέσεις βρίσκονται στο ανατολικό/νοτιοανατολικό τμήμα του Μοσχοχωρίου. Στην περιοχή το πιο πιθανό, είναι ότι βρίσκονταν χωράφια ή μποστάνια.

2. Το Πανοπτικόν υπήρξε μια πρόταση του φιλοσόφου και κοινωνιολόγου Τζέρεμι Μπένθαμ (Jeremy Bentham), για ένα νέο είδος φυλακής, που θα επέτρεπε την παρακολούθηση όλων των φυλακισμένων από λίγους φύλακες. Αποτελούσε ένα εκσυγχρονισμό της εποχής του Διαφωτισμού, ταυτόχρονα όμως και από τις αντιφάσεις του, αφού αποτελεί ένα από τα παραδείγματα που για τους κριτικούς του Διαφωτισμού, όπως ο Φουκώ, οδήγησαν στη βία και στην εξάλειψη της ατομικής ταυτότητας.





**Χρήστος Ιωαννίδης**  
 Προσωπική ματιά I  
 Μοσχοχώρι  
 Φωτογραφίες  
 2014



Όλη η συγκεκριμένη περιοχή, αναπτύσσεται με οικόπεδα ορθογώνια, 1 έως 3 στρέμματα το καθένα, σαφώς οριοθετημένα από ξερολιθιές, που είναι οι περισσότερες ακόμη ορατές. Ήταν η περιοχή (όπως και το δυτικό στο άλλο άκρο του Μοσχοχωριού) όπου βρίσκονταν τα μπουστάνια και οι μικρές καλλιέργειες του χωριού. Τόσο το αλώνι, όσο και το οικόπεδο, βρίσκονται σε μια προνομιακή θέση που αγναντεύει τον κάμπο και τα σύνορα προς την Αλβανία. Ο λόγος που προκρίναμε το οικόπεδο έναντι του αλωνιού, ήταν ότι ήταν λιγότερο εκτεθειμένο στους αέρηδες, πιο ευρύχωρο και η κανονικότητα του ορθογωνίου θυμίζει περισσότερο μια οικία. Η ξερολιθιά που το περιτριγυρίζει, αν και δεν υπήρξε τοίχος σπιτιού, αλλά μάντρα χωραφιού, θυμίζει γκρεμισμένους τοίχους. Επιπλέον, το οικόπεδο βρίσκονταν ανάμεσα σε δύο ευδιάκριτα μονοπάτια/καλντερίμια του παρελθόντος. Το παραλληλόγραμμο οικόπεδο (διαστάσεων 40 επί 20 περίπου μέτρα) το οριοθετούσε μια μισογκρεμισμένη πέτρινη μάντρα, που ωστόσο, ορθώνονταν μέχρι το μέτρο. Η ξερολιθιά αυτή οριοθετούσε μια «παράτα», από όπου μπορούσε κανείς να αγναντέψει τον κάμπο προς την Αλβανία.

## 2ο στάδιο: επιλογή/συγκέντρωση υλικού

Αναζητήσαμε στην περιοχή τα διαθέσιμα υλικά. Αυτά ήταν η πέτρα, τα κλαδιά και σε μια απρόσμενη συνάντηση ο πηλός. Οι πέτρες ήταν από τις ξερολιθιές, τα κλαδιά διάσπαρτα, ξεραμένα σε όλη την περιοχή και ο πηλός βρισκόταν στον ξεραμένο πυθμένα του νερόλακκου που αναφέραμε. Για τον πηλό, επειδή είχε ξεραθεί, τοποθετήσαμε ένα νάιλον πάνω από τον νερόλακκο, μήπως και αυτό τον υγράνει. Το νερό που υπήρχε στο νερόλακκο προέρχεται από τα μέσα του, από τον πυθμένα του, κι όχι μόνο από το νερό της βροχής. Ο λόγος που νερόλακκος δεν είχε πλέον νερό, ήταν ότι οι τσομπάνοι της περιοχής είχαν ανοίξει ένα αυλάκι για να μην συγκεντρώνονται τα νερά. Είχαν παρατηρήσει ότι οι αγελάδες των κοπαδιών τους, αντί να πίνουν νερό από τις ποτίστρες, ανέβαιναν τον λόφο αρκετά μέτρα, ίσως πάνω από χιλιόμετρο μακριά και βυθίζονταν κι έπιναν από το γκρίζο νερό του νερόλακκου. Πίστεψαν οι βοσκοί ότι το νερό ήταν κακής ποιότητας, γι' αυτό το αποξήραναν. Τα γελάδια όμως γνώριζαν καλύτερα...

Περιμένοντας να δούμε αν ο πηλός θα είναι διαθέσιμος και ενεργοποιημένος, ξεκινήσαμε μεταφέροντας κλαδιά ξερά από διάφορα σημεία της περιοχής. Ήταν μια επίπονη διαδικασία μέσα στο καλοκαιρινό λιοπύρι. Συγκεντρώσαμε αρκετά δεμάτια, τα μοιράσαμε σε στοίβες ανάλογα

με το μέγεθός τους και το πόσο πυκνά ήταν. Οι πέτρες βρίσκονταν εκεί, στο οικόπεδο, δεν χρειαζόταν να τις μεταφέρουμε.

## 3ο στάδιο: διερεύνηση του κέντρου

Κατόπιν σκεφθήκαμε να οριοθετήσουμε την περιοχή να φτιάξουμε ένα κέντρο, μια εστία ή ένα θεμέλιο. Για να το δημιουργήσουμε αυτό, ορίσαμε το κέντρο του οικοπέδου, δημιουργήσαμε ένα κύκλο με τέσσερα μέτρα διάμετρο και σε αυτόν μεταφέραμε πέτρες από την γκρεμισμένη λιθοδομή. Δεν αποσπάσαμε πέτρες που βρίσκονταν σε ανορθωμένες ξερολιθιές, μόνον όσες ήταν στο χώμα. Δημιουργήθηκε έτσι, ένα νέο αλώνι. Οι δύο αρχικοί χώροι συμπυκνώθηκαν σε έναν.

Προσδιορίσαμε το κέντρο του οικοπέδου, μπηξάμε ένα κλαδί στο κέντρο και κατόπιν φτιάξαμε μια αλυσίδα και μεταφέραμε πέτρες που τις τοποθετούσαμε μέχρι να γεμίσει ο κυκλικός δίσκος. Αυτή η διαδικασία οδήγησε σε μια χορογραφία σχεδόν, όπου μια αλυσίδα γύριζε περιμετρικά μεταφέροντας το υλικό από τις πεσμένες ξερολιθιές στο κέντρο. Οι πεσμένες ξερολιθιές, αλλά και οι πέτρες που τις αποτελούσαν, ζωογονήθηκαν με μια καινούργια, ένα καινούργιο αλώνι φτιάχτηκε, ένα αλώνι ιχνών που δεν περιμένει το σπάρι για να λειτουργήσει.

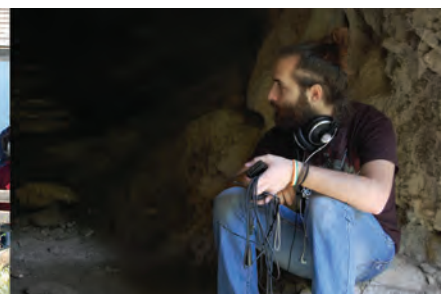
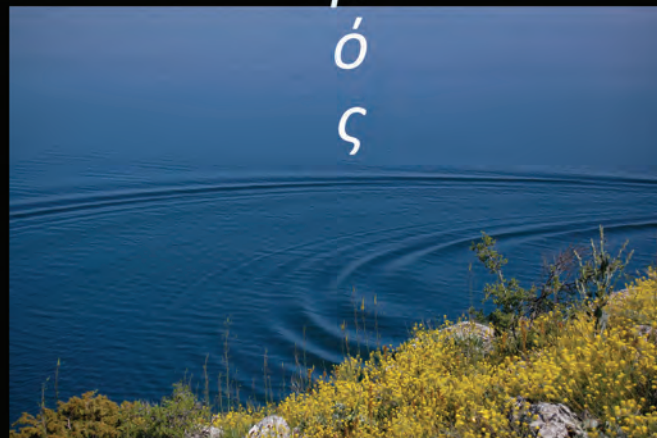
Η οριοθέτηση του Κέντρου και ο τρόπος που αυτό το Κέντρο ενεργοποίησε έναν κυκλικό δίσκο που γέμισε με πέτρες, αποτέλεσε και μια «μεταφορά» του γειτονικού αλωνιού στο κέντρο του οικοπέδου. Αυτή ήταν και η αφορμή για να ονομαστεί η διαδικασία, Αλώνι. Σχηματίστηκαν έτσι στην περιοχή τρεις κυκλικοί δίσκοι: το αλώνι του γειτονικού οικοπέδου, ο λάκκος με τον πηλό (κι αυτά είναι οι δύο προϋπάρχουσες κυκλικές επιφάνειες) και ο πέτρινος κυκλικός δίσκος που σχημάτισε η διαδικασία. Το να ονομάσει επομένως κανείς και αυτό τον κυκλικό δίσκο αλώνι, φαίνεται να είναι μια εύλογη κατάληξη. Το αλώνι αναμοχλεύει το υλικό και ξεχωρίζει τον σπόρο. Κι εμείς στο Μοσχοχώρι, ανακινούμε το υλικό της φύσης, της ιστορίας, της μνήμης και προσπαθούμε να ξεχωρίσουμε τον σπόρο. Ποιόν σπόρο; Τον σπόρο της μνήμης, τον σπόρο του δικαιώματος στην καλλιτεχνική πρακτική· εντέλει του δικαιώματος στην επιβίωση. Το Αλώνι είναι ένα οριακό έργο, που σχηματίστηκε για να υποδηλώσει ότι και στις πιο απρόσμενες συνθήκες, στα σύνορα, σε ένα ερειπίωμα *damnatio memoriae* η δημιουργικότητα, εντέλει η κριτική σκέψη και ο Λόγος, θα επιβιώσουν και μέσα από τα σπαράγματα των απομεινारीών της βίας της Ιστορίας, θα σχηματίσουν και πάλι όλα όσα μόνο η τέχνη και η καλλιτεχνική πρακτική μπορεί να σχηματίσει.

Θ  
ό  
ρ  
υ  
θ  
ο  
ς



Σ  
ι  
ω  
π  
ή

Π  
α  
φ  
λ  
α  
σ  
μ  
ό  
ς



**Ομαδικό Έργο (Συντονιστής: Θεωδωρής Λώτης)**

Οι ήχοι του Υφαντού της Μνήμης

Πρέσπες

Ηχοτοπία

2014

Ο κύκλος αντιμάχεται το ορθογώνιο των οριοθετήσεων των συνόρων, είναι ένα σύμβολο αντίστασης σε εκείνο που έχει επιβληθεί με μια οριοθέτηση, σε εκείνο το οποίο έχει αποκτήσει μια οριστική (;) μορφή, σπαρασσοντας χώρες, λαούς, προϋπάρχουσες παραδόσεις.

Ο σχηματισμός του κύκλου στην ολοκλήρωση της διαδικασίας Αλώνι, μας έδωσε την ευκαιρία να σκεφθούμε τις ομοιότητες αλλά κυρίως, τις διαφοροποιήσεις που έχει τόσο το συγκεκριμένο έργο, αλλά και ολόκληρη η διαδικασία της Εικαστικής Πορείας με την Land Art. Ως μια πρώτη προσέγγιση και οι δύο πρακτικές εξελίσσονται στη φύση, χρησιμοποιούν υλικά από το φυσικό περιβάλλον και ανταποκρίνονται σε εκείνα που η φύση (αλλά και η Φύση) υποβάλλει. Εκεί όμως σε αυτό το πολύ γενικό πλαίσιο σταματούν οι διαφορές. Πουθενά αλλού από τα έργα που έχουμε κάνει στις διαδικασίες της Εικαστικής Πορείας όλα αυτά τα χρόνια, αυτή η διαφοροποίηση δεν είναι τόσο χαρακτηριστική όσο στο Αλώνι. Η Land Art ως κίνημα, καθόρισε την τέχνη του ύστερου 20<sup>ου</sup> αιώνα, ως μια τελευταία αναβίωση του ρομαντικού *promeneur* που αναζητά τη σχέση του με τη φύση. Αυτή η αναβίωση είναι η δεύτερη στη Μοντέρνα Τέχνη, μετά τους καλλιτέχνες του Αφηρημένου Εξπρεσιονισμού. Η αναβίωση του ρομαντικού καλλιτέχνη στην Land Art, είναι εκείνη ενός καλλιτέχνη που μέσα από ένα προσωπικό όραμα αναζητά μέσα από τη διερεύνηση του πεδίου τη σχέση του με το Πεδίο. Το Πεδίο για τον καλλιτέχνη του Αφηρημένου Εξπρεσιονισμού είναι η ζωγραφική επιφάνεια, ενώ για τον καλλιτέχνη της Land Art η Φύση. Ο καλλιτέχνης κινείται στο φυσικό περιβάλλον στην περίπτωση της Land Art και αναζητά τη σχέση με τα δικά του όρια, δημιουργώντας εγκαταστάσεις στο φυσικό περιβάλλον νοηματοδοτήσεις της προσωπικής του μυθολογίας. Οι τεράστιες κατασκευές της Land Art, που το πιο πιθανό είναι ότι στη σημερινή εποχή δεν θα μπορούσαν να υλοποιηθούν για περιβαντολλογικούς λόγους, δεν αποτελούν παρά γιγαντιαίες προβολές των υποκειμενισμών των καλλιτεχνών. Η δεύτερη και η τρίτη γενιά των καλλιτεχνών διερεύνησε τη σχέση της σύγχρονης εικαστικής δημιουργίας με το φυσικό περιβάλλον. Τόσο οι καλλιτέχνες της Environmental Art, όσο και εκείνοι της Sustainable Art, δημιούργησαν έργα που ανέδειξαν πρακτικές δημιουργίας εικαστικών έργων, με πιο φιλικό προς τη φύση τρόπο: έργα που είτε αφομοιώνονταν στη φύση μετά το σχηματισμό τους, είτε δεν ήταν έργα με την παραδοσιακή ερμηνεία, δηλαδή δομές φόρμας, αλλά διαδικασίες περιβαντολλογικής διάσωσης και προστασίας.

Το Αλώνι λοιπόν, δεν είναι κύκλος, δεν είναι δηλαδή δομή φόρμας, όπως συμβαίνει στο έργο του Long, αλλά απότοκο μιας διαδικασίας ανασύστασης ή εκ νέου σύστασης μιας δραστηριότητας με στοχαστικό τρόπο. Οι κύκλοι του Long επαναλαμβάνονται αέναα παντού, διότι αποτελούν την προσωπική προβολή. Το Αλώνι είναι κυκλικό στο Μοσχοχώρι και μόνον. Η Land Art δημιούργησε μια τομή στην καλλιτεχνική πρακτική την εποχή της διότι ο καλλιτέχνης βγήκε από τον αστικό ιστό της μεγαλούπολης και έγινε ένα ρήγμα στην συνήθη μέχρι τότε πρακτική. Ωστόσο διατήρησε μερικούς από τους πιο κυρίαρχους μύθους της Δυτικοευρωπαϊκής τέχνης: το μύθο του ρομαντικού καλλιτέχνη που μπορεί να προβάλει τους υποκειμενισμούς του οπουδήποτε. Ο καλλιτέχνης (άρρεν κυρίως) μπορεί να προβάλει τον υποκειμενισμό του σχεδόν *ex officio* ανάθεσης μιας ασαφούς εξουσίας. Δεν αφουγκράζεται το περιβάλλον αλλά επιβάλλεται στο περιβάλλον ως εικαστικό πεδίο εκείνο που θεωρεί ότι τον αφορά ότι τον εκφράζει. Η Land Art είναι α-χρονική, α-πολιτική και κατά πολλές προσεγγίσεις α-κοινωνική. Δεν αναφέρεται σε κανένα από όλους εκείνους τους πολυπλοκούς παράγοντες που σχηματίζουν το κοινωνικό περιβάλλον και συνακόλουθα και το φυσικό περιβάλλον ως τέτοιο, αλλά στην εμπιστοσύνη μιας κοινωνίας στις εικόνες (κάποιος θα τις ονόμαζε όραμα, κάποιος άλλος εμμονές) που μπορεί να κομίσει ένας καλλιτέχνης. Αυτή η προσέγγιση (όχι όμως και τα έργα της Land Art) έχει από καιρό ξεπεραστεί και νέες προσεγγίσεις έχουν αναδυθεί με κυρίαρχη τα τελευταία χρόνια τη σχεσιακή πρακτική. Το αιτούμενο πλέον δεν είναι η φόρμα, το αντικείμενο, η προβολή: το αιτούμενο είναι η κατανόηση του Άλλου, ο στοχασμός πάνω στην ανθρώπινη εμπειρία, η εικαστική ερμηνεία της πραγματικότητας μέσα από την κριτική σκέψη. Σε αυτό το πλαίσιο κάθε τοπικότητα, κάθε εντοπιότητα καθορίζει την εικαστική σκέψη, και συνακόλουθα το εικαστικό παράγωγο, και όχι αντίστροφα. Το εικαστικό παράγωγο σχηματίζεται για να ερμηνεύσει τη στιγμή, τον τόπο και όχι για να προβάλλεται αέναα ως μια Μεγάλη Αφήγηση. Το Αλώνι δεν είναι μεγάλη αφήγηση διότι δεν είναι κύκλος, αλλά ένα ψηλάφισμα του τοπίου, μια προσπάθεια να ανασυσταθεί μια μνήμη, μια απόπειρα τελικά ερμηνείας της πραγματικότητας, μιας πραγματικότητας. Η Εικαστική Πορεία ως διαδικασία, έχει μετασχηματίσει την Πρέσπα σε ένα αχανές πεδίο ιδεών, σε ένα χώρο έρευνας πάνω στις δυνατότητες της καλλιτεχνικής έκφρασης και των ορίων της. Το Αλώνι είναι απότοκο αυτής της ερευνητικής προσέγγισης.





**Ελένη Νίσκα**

Το δέντρο αργαλιός  
Μοσχοχώρι  
Σπάγκος, Πέτρες, φύλλα  
2014

#### **4ο στάδιο: δημιουργία επαγωγικών μονάδων**

Στη διαδικασία κατασκευής των εικαστικών έργων εργαζόμαστε συνήθως από το ολικό στο μερικό. Σχηματίζουμε μια συνολική ιδέα/φόρμα και μετά καταλήγουμε στο επιμέρους. Ο τρόπος ωστόσο αυτός δεν είναι εφαρμόσιμος όταν αφορά μια κατασκευή με δομικές ανάγκες και αυτό οι αρχιτέκτονες το γνωρίζουν καλά. Ο Ιάκωβος Ρήγος, ξεκίνησε τη διαδικασία με τη δημιουργία της επαγωγικής μονάδας που θα μπορούσε να κατασκευαστεί με βάση τις δυνατότητες υλικών που είχαμε. Τα υλικά ήταν κλαδιά και σχοινί. Όπως αναφέραμε, το σχοινί ήταν το μόνο από τα τρία υλικά που ήταν τεχνητό. Προτάθηκε λοιπόν κι αρχίσαμε να κατασκευάζουμε τελάρια από κλαδιά διαστάσεων περίπου 1 επί 1,5 μέτρων. Σχηματίστηκαν 13 τελάρια, το καθένα με ιδιόμορφο σχήμα.

#### **5ο στάδιο: τοποθέτηση των επαγωγικών μονάδων**

Όσο κατασκευάζαμε τις επαγωγικές μονάδες, σκεφτόμασταν διάφορους πιθανούς τρόπους χρησιμοποίησης: αν θα φτιαχνόταν μια καλύβα κάπου στο οικοπέδο, αν θα δημιουργούσαμε κάτι γύρω από το Αλώνι, αν θα γινόταν ένας φράκτης γύρω-γύρω από το οικοπέδο. Τελικά και σε αυτή την περίπτωση λειτουργήσαμε με βάση τον χώρο και ο χώρος μας προσδιόρισε το πώς θα εργαστούμε. Η πρώτη επαγωγική ενότητα τοποθετήθηκε ως προέκταση/μπόλιασμα ενός πεύκου στην ανατολική πλευρά του οικοπέδου. Με αυτό τον τρόπο αποκαταστάθηκε η ποιητική παρουσία των κλαδιών και αυτό μπόρεσε να προσδώσει στην επαγωγική μονάδα μια επανασύνδεση με το φυσικό. Η γεωμετρία ξαναέγινε φύσις.

Οι επόμενες επαγωγικές ενότητες τοποθετήθηκαν στο νοτιοανατολικό άκρο του οικοπέδου, δημιουργώντας μια είσοδο. Σταδιακά άρχισε να ανασυσταίνεται το οικοπέδο ως οριοθετημένη οικία. Η συμβολή του Ιάκωβου Ρήγου στην ανάδειξη της σημασίας της κατασκευαστικής δομής υπήρξε καθοριστική. Τα τελάρια τοποθετούνταν με αντιστηρίγματα για να αντέξουν στην ένταση του ανέμου, ενώνοντας τα μεταξύ τους, ώστε να γίνονται κατά το δυνατόν ένα σώμα. Είναι δεδομένο ότι η διάρκεια ζωής αυτών των κατασκευών θα είναι στην καλύτερη περίπτωση λίγοι μήνες. Ωστόσο στερεώθηκαν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο.

Η θέση, που αγναντεύει στον κάμπο με τα ελληνοαλβανικά σύνορα απέκτησε μια έντονη μελαγχολία: μια είσοδος στην απουσία ενός χώρου, μια έξοδος προς το απαγορευμένο. Εκεί όπου δεν υπήρχε παρά μια μισογκρεμισμένη ξερολιθιά, ο χώρος νοηματοδοτήθηκε ή ίσως αναδείχθηκε μια υποβόσκουσα ερμηνεία.

Η τρίτη θέση στην οποία εργαστήκαμε ήταν στη δυτική πλευρά του οικοπέδου. Είχαμε παρατηρήσει ήδη, ότι τα τελάρια αυτά είχαν αποκτήσει ένα ανθρωπόμορφο σχήμα, ή τουλάχιστον ανθρωπομορφικές αναφορές ικεσίας. Να ήταν αφορμή η ιστορία του τόπου; Να υπήρξε αφορμή το ίδιο το σχήμα των επαγωγικών μονάδων; Σε κάθε περίπτωση αυτή η μνήμη ανακαλείτο. Η θέση στη δυτική ξερολιθιά ήταν ιδιαίτερα χαρακτηριστική: το τοίχιο είχε γκρεμιστεί, πιθανόν από τους βοσκούς για να περνάν τα γελάδια και η είσοδος συναντούσε το καλντερίμι, από το οποίο πλέον δεν είχε απομείνει παρά η χάραξη και μερικές πέτρες. Στην Τρίτη αυτή θέση, η κατασκευή απέκτησε την μεγαλύτερη μνημειακότητα. Το τελάριο υψώνεται σχεδόν στα τέσσερα μέτρα και οριοθετεί μια δεύτερη είσοδο/ έξοδο του οικοπέδου.

Με την ανάδειξη αυτών των τριών θέσεων στην περίμετρο και το Αλώνι στο κέντρο του, το οικοπέδο μετασχηματίστηκε πλέον σε χώρο, χώρο εικαστικό και χώρο βιωμένο. Αναδείχθηκε η γεωμετρία του, η πραγματικότητά του, αλλά και οι νοηματοδοτήσεις του. Το πεδίο είχε πλέον ολοκληρωθεί.





**Αλεξανδρος Τσαντίδης**

Εστία

Μοσχοχώρι

Πέτρες, Αργίλος

2014



## 6ο στάδιο: βιωματικές/εικαστικές δράσεις

Το πεδίο του οικοπέδου λειτούργησε ως αφορμή και πλατφόρμα για μια σειρά από δράσεις/αντι-δράσεις. Ο Βασίλης Ιωακειμίδης είχε φτιάξει από τον πηλό του νερόλακκου ένα πήλινο δοχείο. Θα μπορούσε κανείς να το ονομάσει κιούπι, αμφορέα, μια κανάτα, μια τεφροδόχο. Αυτό το αντικείμενο το τοποθέτησε σε ένα άνοιγμα που άνοιξε στην ξερολιθιά και μετά το έκλεισε και πάλι. Στο εσωτερικό του πήλινου αντικειμένου είχε τοποθετήσει κλαδιά, τα οποία άναψε μόλις τελείωσε ο «ενταφιασμός» του. Έτυχε να είναι δειλινό, το τελευταίο πριν αναχωρήσουμε. Η φωτιά, το αγγείο, ο πηλός, το λυκόφως, όλα αυτά σχημάτισαν μια έντονα συγκινησιακή προσευχή. Το *damnatio memoriae* δεν υπήρχε πλέον.

Ο Γιάννης Ζιώγας τοποθέτησε τη μεταφερόμενη απαγορευτική κορδέλα στο κέντρο του Αλωνιού, την άφησε για λίγες ώρες και τη φωτογράφησε. Έγινε με αυτόν τον τρόπο, η απαγορευτική κορδέλα υλικό των Πρεσπών και θα μεταφερθεί στο Λαογραφικό Μουσείο για να υφανθεί στο Υφαντό της Μνήμης.

Το έργο του Χρήστου είναι ένα επαγωγικό στοιχείο που κατασκεύασε από υλικά που βρήκε στο Τρικλάριο. Όπως αναφέρει:

*Αυτή είναι η προσωπική ματιά. Η ματιά μου στον χώρο. Η μορφή και το σχήμα παραμένουν ίδια. Το μόνο που αλλάζει είναι τα υλικά από το οποίο είναι κατασκευασμένο. Αποτελεί μια συνέχεια της «μνημονικής κατάστασης». Εισερχόμενος στον χώρο, εντοπίζω της εικόνες, τα υλικά, και τέλος τη θέση προβολής. Σκοπός μου είναι να ορίσω ένα σημείο αναφοράς, και να μπορέσω μετά από πολύ καιρό να ανακαλέσω από τη μνήμη όλες εκείνες της εικόνες – καταστάσεις – γεγονότα που θεωρώ ιδιαίτερα. Στο συγκεκριμένο σχήμα χρησιμοποίησα 3 κομμάτια από ξύλο της περιοχής, ένα κυκλικό μεταλλικό σχήμα το οποίο βρέθηκε στο οροπέδιο του Όρους Τρικλάριο, σχοινί και σύρμα χαλκού.*

Αυτό το έργο θα επαναλαμβάνεται από εδώ και στο εξής, σε όποιο μέρος και αν πάω, σκοπεύοντας σε μια μελλοντική του χρήση.

Ταυτόχρονα εκείνες τις ημέρες σχηματίστηκαν και κάποια άλλα αντικείμενα. Ο Αλέξανδρος Τσαντίδης δημιούργησε μια εστία που διαρκώς μετασχηματίζονταν κατά τη διάρκεια της παραμονής μας στο

Μοσχοχώρι: λειτούργουσε και ως ένα αυτοσχέδιο καμίνι για τα πήλινα αντικείμενα που κατασκευάζονταν από τον πηλό του νερόλακκου. Σημείο συνάντησης με χρηστική λειτουργία η εστία αποτελεί ένα από τα αυτοσχεδιαστικά έργα που σχηματίστηκαν στο Μοσχοχώρι. Η πυρά είναι μια κυρίαρχη λειτουργία κάθε Εικαστικής Πορείας και το έργο αυτό μαζί με εκείνο του Βασίλη είναι τα πρώτα που χρησιμοποιούν την φωτιά και τις λειτουργίες της σε καλλιτεχνική/εικαστική έκφραση.

Η Γιώτα Καρβουνιάρη δημιούργησε την Αιώρα από το σχοινί που είχαμε φέρε. Η Αιώρα είναι ένα χρηστικό αντικείμενο απολύτως λειτουργικό και αναπαιτικό. Προσδίδει μια άλλη διάσταση, εκείνη της δημιουργίας αντικείμενων εφαρμοσμένης τέχνης, στην Εικαστική Πορεία. Το σώμα βυθίζεται στα σχοινιά και η αιώρα λειτουργεί σαν μια αρπάγη που το εγκλωβίζει. Οι ιδέες για το μέλλον πολλές και με δυναμική.

Το έργο της Ελένης Νίσκα Στημόνια δημιούργησε ένα πλέγμα που το αφετηριακό του σημείο ήταν ένας ιστός αράχνης, η διαδικασία ήταν εκείνη της ύφανσης και το αποτέλεσμα ήταν να μετασχηματιστεί η βελανιδιά σε ένα αυτοσχέδιο αργαλειό όπου τα κλαδιά του δέντρου στερεώνουν υφάδια, στημόνια, απολήξεις ενεργειών. Κατά την διάρκεια της παραμονής μας των σχεδόν έξι ημερών συνέβησαν διάφορες παράπλευρες διαδικασίες που ανίχνευσαν το χώρο και τις δυνατότητές του: η Αθανασία Διαμαντοπούλου έφερε από το Άσπρο της Σκύδρας ντομάτες που τις φυτέψαμε όταν βρεθήκαμε στα Ελληνοαλβανικά σύνορα, ο καθένας από μία. Η σπορά αυτή, η δεύτερη κατά τη διάρκεια της Πορείας (η προηγούμενη ήταν των Ηλέκτρας Μάιπα και Ναταλίας Χριστοφίδου το 2012) εμπεριείχε μια αντίφαση. Οι τομάτες δεν θα ήταν δυνατόν να ευδοκιμήσουν στη θέση που φυτεύτηκαν. Ωστόσο, η Αθανασία έφερε εκείνο το φυτό με το οποίο ασχολείται και επαγγελματικά καθιστώντας μας όλους μετόχους μιας διαδικασίας όπου η προσωπική προβολή αποκτά μια συλλογικότητα.

Οι Αλέξανδρος Τσαντίδης και η Αλεξάνδρα Πάμπουκα χρησιμοποίησαν τον πηλό του νερόλακκου για να ιάσουν ένα δέντρο και να το ενεργοποιήσουν με φυτεμένα λουλούδια: ένα παράταιρο ποιητικό μπόλιασμα γίνεται μια (ατέλπιδα προσπάθεια να εμπλουτιστεί η φύση με την ίδια την φύση, με την ίδια την παρουσία μιας άλλης, συγγενικής αλλά και μη συμβατής φύσης.



# Ομαδικό Έργο (Συντονιστής: Γιάννης Ζιώγας)

Πρέσπες, Φλώρινα, Θεσσαλονίκη  
 Νήματα, αργαλειός, ύφανση υλικών  
 2013-14



Ο πηλός του Αλέξανδρου φαντάζει ως ένα υλικό ίασης που έχει τοποθετηθεί πάνω σε μια άρρωστη επιφάνεια ενώ τα λουλούδια της Αλεξάνδρας φαντάζουν σαν παράξενοι, ανοίκειοι και όπως πάντα απρόσκλητοι ξενιστές

Η Πορεία ολοκληρώθηκε, καθώς και το έργο των Γιάννη Ζιώγα και Χρήστου Ιωαννίδη Χαράξεις Ορίων, που είχε ξεκινήσει στην Εικαστική Πορεία 2012. Εκεί στάθηκαν όσοι είχαν συμμετάσχει στην Πορεία στην κορυφή της Όριζας, στα σύνορα Ελλάδας/ FYROM χαράσσοντας τα σύνορα στην περιοχή εκείνη. Φέτος η διαδικασία ολοκληρώθηκε σε μια αντίστοιχη θέση των συνόρων Ελλάδας/Αλβανίας. Τα σύνορα τα χαράσσουν άνθρωποι, εμείς και αυτοί οι εμείς, τοποθετούμαστε στο όριο των συνόρων για να στοχαστούμε πάνω σε κάθε έννοια συνόρου, ορίων, έρκους . Η λέξη όρκος προέρχεται από το έρκος που σημαίνει φράκτης.

Το τελικό έργο θα αποτελείται από τη διπλή αυτή παράθεση ατομικτήτων, ενταγμένων σε ένα συλλογικό προβληματισμό και από τις αποτυπώσεις των πυραμίδων που τοποθετούνται στα σύνορα για να υποδηλώσουν τα όρια της κάθε επικράτειας. Από τη μια μεριά είναι τα αρχικά της μιας χώρας από την άλλη της γειτονικής. Για την Αλβανία το Α, για την Ελλάδα το Η, για την FYROM είναι ακόμη χαραγμένα τα αρχικά μιας χώρας που πλέον δεν υπάρχει, της Γιουγκοσλαβίας: СФРЈ. Βρεθήκαμε στα σύνορα με μια χώρα που δεν υπάρχει.

Ο Χρήστος Ιωαννίδης ενεργοποίησε μια περφόρμανς όπου οι συμμετέχοντες στην Πορεία έκαναν μια περιστροφή γύρω από το Αλώνι, κοντοστέκονταν κατάντικρυ στον φακό που τους κατέγραφε και έλεγαν, αν το ήθελαν κάτι. Κανείς, εκτός από μία, δεν είπε τίποτα. Η Πορεία είχε ολοκληρωθεί.

Η Εικαστική Πορεία 2013-14 Διαδικασίες Επιβίωσης (Πρέσπες/Πτολεμαΐδα) διήρκεσε δύο χρόνια κι ολοκληρώθηκε εκεί, στο Μοσχοχώρι, 8 Ιουλίου 2014. Ήταν μια έντονη περίοδος ερεθισμάτων, συνομιλιών και δημιουργικών αντιπαραθέσεων. Στην ολοκλήρωση αυτής της Πορείας αλλά και των οκτώ πρώτων χρόνων που η Εικαστική Πορεία πραγματοποιείται, έχει διερευνηθεί μια πληθώρα δυνατοτήτων και κατευθύνσεων.

Το αφετηριακό σημείο είναι οι Πρέσπες και όλα εκείνα που οι Πρέσπες μπορούν να προσφέρουν. Η θεματική της 8ης Πορείας, η επιβίωση, δικαιώθηκε: μπορέσαμε να αποκτήσουμε τα εργαλεία ώστε όταν βρεθήκαμε σε έναν τόπο με λίγα μέτρα σχοινί μόνο ως εφόδια, δημιουργήσαμε αντικείμενα, μπορέσαμε να ερμηνεύσουμε τις συναντήσεις, σχηματοποιήσαμε τη σχέση μας με τις έννοιες.

Η πρώτη επιβίωση είναι η καλλιτεχνική: πως δηλαδή δημιουργείς τα εργαλεία εκείνα που ως καλλιτέχνης/στοχαστής θα σου επιτρέπουν να στοχάζεσαι το περιβάλλον, να δημιουργείς διάδραση με εκείνο που υπάρχει, να επιτρέψεις τη συνέχεια της επιβίωσης των ιδεών. Οι ιδέες είναι που πνίγονται στο *damnatio memoriae* της εξουσίας που επιβάλλει η λήθη και η κανονικοποίηση των συμπεριφορών.

Η Εικαστική Πορεία 2013-14 Διαδικασίες Επιβίωσης (Πρέσπες/Πτολεμαΐδα) έμεινε εκεί, στο Μοσχοχώρι, στις επαγωγικές ενότητες των κλαδιών που θα γκρεμίσει ο αέρας, στα σύνορα των ανύπαρκτων χωρών που θα σβήσει η λήθη, στο πηλίνο δοχείο που θα το καλύψουν τα χώματα, σε όλα εκείνα. Κι εμείς θα συνεχίσουμε να βαδίζουμε και να πορευόμαστε...

**Γ.Ζ.**



